

FILOZOFIJA ODGOJA

PREDAVANJE

BR. 14. A.

SOKRAT:

IZMEĐU SLOBODE ODGOJA I DOGMATIZMA

Sokrat

(469-399)

• Za razliku od sofista, nije bio profesionalni učitelj, već potpuni amater (fr. amateur = ljubitelj). Iako nije poučavao za novac, nije bio neznalica, već istinski mislilac i odgajatelj.

Hodajući po atenskim trgovima raspravljao je s ljudima svih zanimanja, želeći da svi dođu do njegove vizije pravog životnog puta.

“(B)og me je postavio uz bok ovome gradu, kao velikom i plemenitom konju, no koji je zbog svoje veličine postao mlitav i treba mu netko da ga podbode. Tako se čini da je bog mene poslao u ovaj grad kao kakva obada da vas, premećući se sad ovamo sad onamo, razbuđujem, potičem, podbadam, jednog po jednog, bez prestanka.”

(Platon, *Obrana Sokratova*)

• Iako je Sokrat tvrdio kako nikada nije bio nečiji učitelj – doista, formalno to nije bio i zaista formalno nije imao vlastite škole – nastojao je sve atenske građane pretvoriti u svoje učenike. Pritom je stvorio sljedbeništvo od većeg broja mladih slušatelja, koji se utoliko mogu smatrati njegovim učenicima (npr. Platon).

“Stoga je Sokrat smatrao svojim glavnim zanimanjem da odgoji sebe samog i svoje sugrađane za ozbiljno samoispitivanje.”
(W.Windelband, Povijest filozofije)

• Sokrat se nadasve suprotstavlja sofistima i njihovom etičkom relativizmu kao opasnosti za društvo i kulturu. On smatra da je slobodoumni i kritički duh sofista zapravo destruktivan.

“Oni su htjeli pružiti svojim slušateljima svijest o onome do čega je stalo u moralnom svijetu; osim toga o onome što čovjeku pričinjava zadovoljstvo. Nagoni i sklonosti koje čovjek ima predstavljaju njegovu moć; kada njih zadovolji on postaje zadovoljan.”
(Hegel, *Povijest filozofije*)

U dijalogu *Gorgija* Platon prikazuje dijalog Sokrata i sofista Kalikla, Gorgijinog učenika. Kalikle uči da jake individualnosti ne trebaju nikakav zakon osim zakona svoje prirode, jer zakon štiti slabe od jačih, a prirodno je i pravedno da jaki vladaju nad slabima. Sokrat ukazuje Kaliklu da ako većina slabih zaista tiranizira jake, onda je ta tiranija slabih u stvari jača, i stoga prema Kaliklovom kriteriju opravdana.

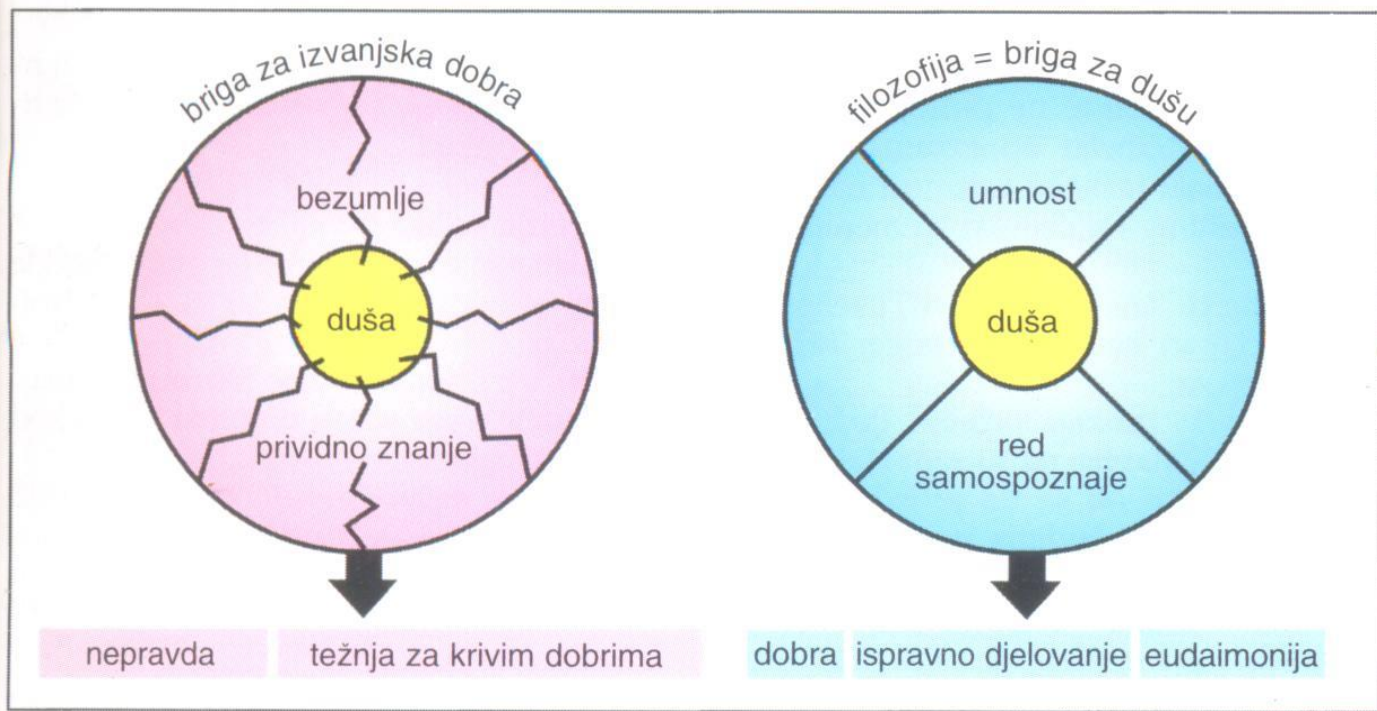
Kalikle se brani kako je mislio na mudrije pojedince, kojima pripada da vladaju i imaju više od potčinjenog mnoštva. Sokrat ga opet pita treba li onaj koji vlada nad drugima vladati i samim sobom, a Kalikle mu odgovara kako jak čovjek treba dati punu slobodu svojim željama i strastima. Zatim Sokrat uspoređuje Kaliklovog idealnog čovjeka sa šupljom bačvom: takav čovjek sebe stalno puni zadovoljstvima, ali ih nikad nema dovoljno; njegov život je život proždrljive patke a ne čovjeka.

Kalikle je poslije prinuđen priznati kvalitativnu razliku između zadovoljstava, što dalje vodi k zaključku da je zadovoljstvo podređeno dobru i da um mora biti sudac zadovoljstvima. Dakle, nije neumjeren već umjeren čovjek taj koji je istinski dobar i sretan.

“Pošto je, s jedne strane, postojala potreba za subjektivnom slobodom, po kojoj čovjek treba uvažavati i priznaje samo ono što on sam uviđa, što nalazi u svome vlastitom umu – zakone, religijske predstave treba priznavati samo ukoliko ih ja osobno usvajam na temelju vlastitog mišljenja – a s druge strane, u mišljenju još nije bio nađen neki siguran princip... na taj način ono što je ostalo neodređeno mogla je ostvariti samo samovolja”

(Hegel, *Filozofija povijesti*)

- Sofisti su razvili razumsko (analitičko) mišljenje koje je samo po sebi instrumentalno; nedostaje mu vizija smisla i svrhe ljudskog života
- Nasuprot sofističkog relativizma, tražeći znanje o etičkim pitanjima – o onom što vrijedi za sve – dolazi do pojmovna, kao onoga općeg. Sokrat je prvi odredio bit mišljenja kao spoznaju općeg – pojmovnu spoznaju, primjećuje Aristotel.

B Duša i um

Nasuprot sofistima, Sokrat traži dobro i vrlinu (krepost – gr. *areté*), i nalazi je u poštovanju zakona, istinoljubivosti, umjerenosti, razboritosti, pravednosti, hrabrosti, samosvladavanju, usavršavanju. Vrlina leži u božanskom i umskom dijelu čovjeka – duši, za nju treba skrbiti pomoću filozofije.

- Za sofiste i za Sokrata odgoj i obrazovanje svodili su se na **spoznaju** bez obzira na to dolazi li znanje čovjeku **izvana (sofisti)** ili se **razvija unutar čovjeka, razvojem i osvještavanjem onoga što je već prisutno u čovjeku (Sokrat).**

- Utoliko su za Sokrata i **vrline** – glavni predmet njegove filozofije – nešto što se može naučiti; u smislu razvoja onoga što je već prisutno u čovjeku. **Vrlina je znanje, te tko zna što je dobro, taj i djeluje dobro. Dobar je onaj koji zna.** Ovakvo izjednačenje vrline i znanja naziva se **etički intelektualizam**; riječ je ujedno o **etičkom i odgojnom optimizmu.**

- Za razliku od sofista, Sokrat se odgojem nije samo bavio, već ga je bitno promišljao. Otvorio je pitanja o svrsi, sadržaju i načinu odgoja. Instrumentalnom razumu sofista suprotstavio je stvaralački um.

“Ali on sam vlastito djelovanje nije povijesno u mogućnosti razumjeti, a da mu ne oduzme vjerodostojnost. Zato je njegovo uvjerenje dogmatično. On traži istinu kao ono što je opće, što dakle nije relativno i podložno sumnji, uvjeren da takva istina postoji i da ju je moguće spoznati.”

(Polić, 1993)

“Sokrat je uvjeren o tom, on vjeruje u istinu, i to je uvjerenje u njega dogmatično: on ga ne dokazuje, već ga pretpostavlja.”

(A. Bazala, op. cit.)

• S druge strane, osim što vjeruje da je **istina apsolutna, konačna i jedna za sve ljude**, Sokrat vjeruje i to kako je **ona u svakom čovjeku već prisutna, i da je svatko kroz odgovarajući postupak u sebi može naći** (Sokratovo je geslo ono iz Apolonova hrama u Delfima: **“Spoznaj samog sebe!”**). Stoga Sokrat svoj zadatak vidi u **asistenciji** ljudima da do te istine u sebi i dođu.

“Sokratov princip je to da čovjek mora doći do istine sam od sebe, da on u samom sebi ima naći što je njegova namjena, što je njegova svrha, što je krajnja svrha svijeta, što je istinito, ono što postoji po sebi i za sebe.”

(Hegel, *Povijest filozofije*)

- Sokrat nije nikome nudio neku gotovu nauku, nije nametao svoje mišljenje, niti se za nečije znanje smatrao zaslužnim. Smatrao je da nitko, pa ni on sam, ne može nikoga ničemu naučiti, već mu može samo pomoći da spozna istinu koju već nosi u sebi.
- Sokrat je odgoj i obrazovanje shvaćao kao djelatnost kojom se ono već prisutno u čovjeku razvija i osvještava. S druge strane, za sofiste je obrazovanje nešto što čovjek dobiva izvana; u krajnjoj liniji kupuje za novac.

- Sokratovski odgoj stavlja najveći dio odgovornosti za uspjeh učenja na učenika. Kako primjećuje Paul Woodruff (u: *Philosophers on Education*), ovoj vrsti odgoja ništa nije važnije od resursa koje učenik unosi u nj (iskustvo, pojmovne i logičke sposobnosti, želja za spoznajom istine). Najvažnije je unijeti barem poštivanje dosljednosti i ozbiljnu želju za učenjem.
- Ipak, Woodruff tvrdi i kako je Sokrat više učitelj negoli to želi priznati. Iako govori dosta ponizno, njegov cilj nije nimalo skroman: transformirati živote ljudi zavodeći ih da misle poput filozofa.
- Sokrat je poznat po samozatajnosti, tajenju svojih ciljeva i stanja vlastitog znanja putem ironije. Dok neki misle da Sokrat zna odgovore, ali ih sakriva, ostavljajući tek nagovještaje koji su dostupni samo najfilozofskijoj publici, Woodruff smatra kako je Sokrat ipak ozbiljan kad kaže kako nije ničiji učitelj jer mu nedostaje znanje koje ni sam ne posjeduje već traži.

- Kako je dušu kojoj bi nastojao asistirati smatrao već “bremenitom” istinom, svoju je pomoć duši – s ciljem da ova “rodi” istinu – nazivao “*maieutika*” (primaljstvo, porodiljsko umijeće), a sebe majeutičarem, a ne učiteljem.
- Prvi – “negativan” – korak te Sokratove metode bila je “ironija”. Naime, Sokrat bi govorio suprotno od onog što misli, pravio se nevješt, pretvarao se, sugovornika je činio smiješnim pod vidom odobravanja. Dobro usmjerenim pitanjima Sokrat bi pripremio obrat u dijalogu, kada bi sugovornik ono što je na početku shvaćao kao pravo doživio sada neodrživim, suočio se s vlastitim neznanjem i stekao respekt prema znanju. Uvid u vlastito neznanje početak je svega znanja.
- Riječ je o metodi imanentne (samo)kritike kojom je sugovornik uz Sokratova dobro usmjereni pitanja sam promišljao vlastite stavove i postupno eliminirao proturječja. Drugi – “pozitivni” – korak Sokratove metode završavao je “porađanjem” istine (“maieutika”).

Sokratova metoda postavljanja pitanja je istraživačka. U njoj i postavljač pitanja traga za novim spoznajama, pa se Sokratovu metodu naziva još i zetetikom (grč. zeteo= istražujem). Zetetika je umijeće da se ispitivanjem drugih dođe do novih spoznaja, do kojih čovjek zbog specifičnog tijeka i pravca svog vlastitog razmišljanja nije mogao doći. Već Sokratov stav da on sam zna jedino to da ništa ne zna, govori o njegovoj spremnosti da uči od drugih. Proces učenja – i odgoja – za Sokrata podrazumijeva obostranu potrebu, i učenika (odgajanika) i učitelja (odgajanika).

Sokrat ima velike zasluge u postavljanju logike kao formalne znanosti o valjanim oblicima misli. **S logičkog aspekta on postupa induktivno**, jer ispituje niz pojedinačnih mišljenja o npr. pravednosti, hrabrosti, prijateljstvu, dobru, zlu itd. – **da bi došao do općeg pojma i njegove definicije.**

“Sokrat nije tradicionalist, nije okrenut u prošlost. U svom odgajateljskom nastojanju ne žali za prevladanim autoritetima mita i polisa, nego potvrđuje nov duh vremena, ističući odgovornost pojedinca i njegov individualni sud.”
(Boris Kalin, *Povijest filozofije*)

“Tražeći dakle istinu u čovjeku Sokrat je, iako protiveći se relativizmu sofista, prihvatio i na najbolji način potvrdio Protagorin stav da je ‘čovjek mjera svih stvari’. On je taj stav, međutim, potvrdio tako što ga je nekritički, ali plodonosno... obogatio pretpostavkom da je **istina jedna i opća** , tj. da **prebiva u svima**. To je plodonosna ali i opasna pretpostavka. Onima koji misle da su se već domogli istine, ona širom otvara vrata duhovnog nasilja i manipulacije čime tu (svoju) istinu nastoje silom ‘osvijestiti’ u svima. Ali Sokrat je bio tražilac a ne posjednik istine, stoga je ta pretpostavka u njega bila plodonosna” (M. Polić, *K filozofiji odgoja*)

Sokrat: Ne govori li on (Protagora) ovako nekako: Kakve se meni sve stvari čine, takve za mene i jesu, a kakve tebi, takve su opet za tebe... Zar se kadikad ne događa kada puše isti vjetar da je jednome od nas zima, a drugome nije i da je jednome malo (zima), a drugome mnogo?

Teetet: Svakako.

Sokrat: Hoćemo li onda vjetar sam za sebe nazivati hladnim ili ćemo vjerovati Protagori da je za onoga kojemu je zima hladan, a za drugoga da nije?

Teetet: Čini se.

Sokrat: Da li riječ "čini se" znači "osjeća"?

Teetet: Svakako.

...

Sokrat: Ali sam se začudio početku njegova govora što nije... rekao da je mjera svih stvari svinja ili pavijan ili neko još čudnije biće koje osjeća. Ondje nam je na počeo govoriti veličanstveno i veoma napuhano, dokazujući time da smo mu se mi kao bogu divili zbog mudrosti, ali da **on, što se razuma tiče, nije baš bolji od punoglavca, a kamoli od nekoga drugog čovjeka.**

Platon, *Teetet*

Sokrat: “Ja pripadam onima kojima bi godilo da ih se pobije ukoliko bi rekli nešto što nije istinito - točnije, više bi bili zadovoljni da budu pobijeni nego da pobijaju. “

(Platon, *Gorgija*)

Sokratova praksa filozofije je zapravo odgoj namijenjen svima, uključujući njega samog. On ne traži nikakve preduvjete od mladića i muškaraca koje uvlači u razgovore (mladog Menona koji je rob kvalificira već samo poznavanje grčkog jezika), te ne polaže pravo na to da bi posjedovao neke posebne kvalifikacije za svoj odgojni projekt. Sokratovski odgoj zamišljen je kao cjeloživotna potraga. Sam Sokrat ističe da nije došao do svoje filozofije u ranoj dobi, te kasnije čak tvrdi da filozofija nije primjerena vrlo mladima, koji nemaju utemeljene moralne nazore i stoga ih filozofska kritika može odvesti u nepoštivanje pravednog i plemenitog. Svejedno, u nizu Platonovih dijaloga Sokrat ne odustaje od razgovara s mladima.

- Iako je Sokratov proklamirani cilj samospoznaja – kako u slučaju njega samog, tako i njegovih sugovornika – u brojnim dijalozima rezultat je uglavnom negativan, primjećuje Woodruff. Naime, kao da se konstantno oživljava osjećaj filozofova neznanja o stvarima koje su od najveće važnosti.

- Platon u svojim dijalozima pokazuje kako Sokrat ispituje samog sebe i indirektno, propitujući sugovornike koji su prihvatili sokratovsku poziciju, ali kao da ju nisu u stanju adekvatno braniti. Prema Woodruffu upravo takvi slučajevi dramatično ilustriraju neuspjeh Sokratovih najvažnijih misli da se nametnu i smatraju znanjem koje je pouzdano i stoga branjivo.

• Paul Woodruff uspoređuje sokratovsku metodu odgoja/obrazovanja putem razgovora s nama suvremenim popularnim obrazovnim oblikom **pučavanja otvorenim pitanjima (*open-question teaching*)**. Pri toj metodi učenici razvijaju sposobnost prihvaćanja odgovora drugih učenika, dok su učitelji ujedno pažljivi da ne bi kritikom obeshrabrili svoje učenike. **Cilj je ovakvog propitivanja ohrabrivanje diskusije**. Učitelji pritom nastoje pronaći pozitivnu vrijednost u doprinosima svakog učenika, **hvaleći različitost mišljenja**.

• Woodruff tvrdi da su ti učitelji često fascinirani Sokratom, ali i da su mnogi pritom jednako šokirani, čak i ogorčeni Sokratovom metodom koja ih u konačnici pogađa kao manipulativna, pretjerano vođena i nadzirana od strane Sokrata.

Nasuprot Sokratove metode, *open-question teaching* ne kontrolira evaluaciju odgovora. Naprotiv, ostavlja učenike potpuno slobodnima da budu suci vlastitih odgovora. Isto često vrijedi i za fakultetsku razinu obrazovanja, primjećuje Woodruff.

“Kod Sokrata nalazimo da je čovjek mjera, ali kao mišljenje; mišljenje izraženo na objektivan način, jest ono što je istinito, ono što je dobro.”

(Hegel, op. cit.)

Umno zajedništvo među ljudima koje Sokrat pretpostavlja je nepovijesno shvaćena čovjekova priroda, koju Sokrat još ne razumije kao kulturu u njenom jedinstvu, ali i proturječnostima. Ne vidi se još da je “bit povijesnog ono nagovijesno, tj. ono moguće kao ono buduće, koje će se tek stvaralačkim činom... ozbiljiti kao istina. To je uostalom istina Sokratova života kojim je platio jedan novi princip koji je s njime i po njemu ušao u postojeće društvene odnose da bi ih restrukturirao na novoj osnovi”

(M. Polić, *K filozofiji odgoja*)

• Sokratov revolucionarno novi princip je u tome što je umjesto običaja kao temelj djelovanja postavio samosvijest, čime je pojedinca postavio na njega samog i tako ga potakao da preuzme odgovornost za svoje postupke.

“Učiti od Sokrata znači biti vođen kao što je i on vođen željom za spoznajom, kao i pridavati najvišu vrijednost učenju. Živjeti pod utjecajem te želje znači biti filozof u Platonovom razumijevanju termina filozof: ljubitelj mudrosti... Sokrat je otada naovamo bio model za učitelja u europskoj tradiciji mišljenja, isto kao što je – iz istih razloga – i uzor filozofa. On je opasan, uzbudljiv, izvor je nezadovoljstva, širi pošast žudnje za spoznajom onoga što je očito izvan ljudskih moći.

Njegova osobita vrsta poučavanja ovisi o okretanju filozofiji u suprotnosti prema tradicionalnim formama poučavanja i kulture...

Sokratov život je... istodobno bio dar i izazov konceptu slobodnog odgoja koji se rađao pod imenom *paideia* - dar zbog Sokratove moći da privuče ljude filozofiji, ali i izazov zbog Sokratova odbijanja da okrene filozofiju koristima koje je njegovo društvo smatralo praktičnim” (Woodruff)

- Promjene koje predlaže Sokratova filozofija odgoja postavlja ozbiljno pitanje o vrijednosti filozofskog mišljenja u nepromijenjenoj Ateni. Uskoro na ovaj problem odgovara Platon, i to nacrtom idealne države u kojoj će filozofija napokon biti korisna.

• Tako je i sam Sokrat preuzeo odgovornost za ono što čini, kada ga je **atenska demokracija optužila da “ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država i kviri mladež”**. Proglašen je krivim. Sokrat je odbio zatražiti da se “izvuče” s prognanstvom što je bilo moguće prema atenskom zakonodavstvu. Naprotiv, predložio je da mu se kao prava “nagrada” dodijele besplatni obroci u pritaneji. Poslije je pristao predložiti malu novčanu globu, no ravnodušno i bez pokušaja da utječe na porotu. **Iziritirana porota ga je osudila na smrt**. Kasnije je **odbio i pobjeći iz zatvora** – što su mu učenici omogućili – s obrazloženjem da bi to bilo suprotno njegovim načelima.

“Sokrat je svoju savjest suprotstavio sudskoj presudi, pred višim sudom svoje savjesti on je oslobodio sebe odgovornosti... A prvi princip svake države uopće je da iznad prava koje ona priznaje ne postoji nikakav viši um, nikakva savjest, nikakva čestitost i tome slično... Sokrat se nije htio ni poniziti pred narodom i zamoliti ga za oproštaj kazne; tako je Sokrat osuđen na smrt i presuda je izvršena zbog toga što nije priznao veličanstvo naroda – ne kao kazna za prijestupe za koje je proglašen krivim.”
(Hegel, op. cit.)

